

KURTALAN (SİİRT) İLÇESİNİN ETNOBOTANİK ÖZELLİKLERİ

Ethnobotanical Features of Kurtalan (Siirt) District

İ.Ümit YAPICI¹
Hülya HOŞGÖREN²
Ömer SAYA³

Özet

Bu çalışmada Kurtalan (Siirt) ilçesinden tespit edilen bazı bitkilerin, etnobotanik özellikleri ve yerel isimleri araştırılmıştır. Çalışma materyalini, araştırma alanında yetişen bazı tohumlu bitkiler oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda 34 taksonun yerel isimleri, tıbbî ve gıda maddesi olarak kullanımları ile diğer etnobotanik özellikleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnobotanik, Kurtalan (Siirt), yerel adlar.

Abstract

In this study, vernacular names and ethnobotanical features of the some taxa were investigated in Kurtalan (Siirt) district. The materials consist of some *Spermatophyta* taxa growing area. As a result of the study; medical, food and other ethnobotanical usages and vernacular names of 34 taxa were given.

Key Words: Ethnobotany, Kurtalan(Siirt) district, vernacular names.

Giriş

Etnobotanik, geniş anlamda “evrim süreci içinde insan-bitki ilişkileri”dir. Dar anlamda ise “bir yörede yaşayan halkın çevresinde bulunan bitkilerden çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere yararlanma bilgisi ve o bitkiler üzerine etkileri” olarak özetlenebilir. Tıbbî bitki terimi ise, hastalık tedavisinde veya hastalıklardan korunmak amacıyla kullanılan bitkileri ya da bitkisel ürünleri kapsar. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 1980 yılında tıbbî bitkileri “bir veya daha fazla organıyla tedavi edici veya hastalıkları önleyici olabilen veya herhangi bir kimyasal farmasötik sentezin öncüsü olabilen bitki çeşidi” olarak tanımlamıştır (Yıldırım, 2004).

Bitkilerle tedavi yöntemi insanlık tarihi kadar eskidir ve tarih boyunca nesillerden nesillere aktarılan deneyim ve tedavi yöntemleri bu alandaki birikimleri oluşturmaktadır (Öztürk, Özçelik, 1991).

Bir yörenin folklor özellikleri o yörenin ayrılmaz parçalarından biridir. Bu özellikler arasında tıbbî folklor, insan yaşamını ilgilendirmesi bakımından

¹ Arş.Gör.; Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi Bölümü, Biyoloji Eğitimi Anabilim Dalı, 21280 Kampüs-Diyarbakır, uyapici@dicle.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr.; Dicle Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, 21280 Kampüs-, Diyarbakır, hulyah@dicle.edu.tr

³ Prof. Dr.; Dicle Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, 21280 Kampüs-, Diyarbakır, osaya@dicle.edu.tr

özellikle önemlidir. Çok uzun yılların deneyimi olarak ortaya çıkan tıbbî folklor, özellikle sentetik ilaç sanayiinin gelişmesiyle birlikte önemini yitirmeye başlamıştır. Ancak son yıllarda, sentetik ilaçların istenmeyen yan etkilerinin ortaya çıkması tıbbî bitkileri yeniden gündeme getirmiştir. Günümüzde bitkilerle tedavi “fitoterapi” bir bilim dalı haline gelmiştir. “Yeşil dalga, yeşil ilaç” adıyla anılan tıbbî bitkiler başta Avrupa ve Amerika olmak üzere tüm dünyada yaygın olarak kullanılmaktadır (Saya vd., 2001: 52).

Dünya’da 800.000, Türkiye’de ise 9000 civarında bitki türü bulunmaktadır. Gıda elde etmek için kullanılan türlerin sayısı 3000 civarındadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bitkisel drogların sayısını 1900 olarak vermiştir. Tedavi amacıyla kullanılan yaklaşık 20.000 bitkinin 600 kadarı Türkiye’de yetişmektedir (Öztürk, Özçelik, 1991).

Türk toplumunda çoğunluğun kırsal bölgelerde yaşamasından dolayı halk, yabani bitkilerle yakından ilgilenmektedir. Halk yabani bitkilerin bir bölümünden gıda, baharat, boyar madde veya hastalıkların tedavisinde yararlanmaktadır. Tıbbî bitkilerin amaca uygun, etkili ve yeteri kadar kullanılabilmesi için kimyasal içeriğinin ve etken maddelerinin miktarları, özellikleri ve etki mekanizmalarının tespit edilmesi gerekmektedir (Baytop, 1984).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin tıbbî folkloru özellikle bu bölgedeki kimi yerleşim yerlerinin dağınık ve korunmuş olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu bölgede pek çok bitki tedavi edici özelliğiyle bilinmektedir. Gerek sanayinin, gerekse ulaşım olanaklarının gecikmesi nedeniyle, bu bölgede yüzlerce yıldan beri sürdürülen geleneklerin çoğu değişmeden günümüze dek gelebilmiştir. Bu gelenekler içinde yer alan ve tedavi edici özellikleri bilinen bitkiler, kırsal kesimde olduğu kadar, kent yaşamı içinde de yerini almıştır (Saya vd., 2001: 52).

Ülkemizde özellikle son yıllarda yapılan etnobotanik çalışmalarla kullanılan bitkilerin ve kullanım amaçlarının belirlenmesine çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı da; Kurtalan (Siirt) ilçesi florasını oluşturan bazı bitkilerin yöresel adlarını ve kullanım alanlarını belirlemektir.

Materyal ve Metod

Bu çalışmada Kurtalan (Siirt) ilçesi florasına ait bazı bitki örnekleri ele alınmıştır. Bölgeden toplanan bu bitki örnekleri, kurutulup herbaryum örneği haline getirilmiş ve örneklerin teşhisi “Flora of Turkey” adlı eserden yararlanılarak yapılmıştır. Toplama sırasında yöre halkıyla ve aktarlarla yapılan söyleşiler sonucu elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Bulgular bölümünde önce bitkilerin Latince isimleri verilmiş, bunu sırasıyla, familyası, mahalli adı, toplayıcı adı ve numarası izlemiştir. Daha sonra bitkinin, biliniyorsa kullanılan kısımları, çeşitli kullanım alanları belirtilmiştir. Bitkiler Latince isimlerinin alfabetik sırasına göre verilmiştir.

Bulgular

Ajuga chamaepitys (L.) Schreber, *Lamiaceae*, yer çamı, Yapıcı 114. Kuvvet verici, yara iyileştirici, terletici olarak kullanılır.

Alcea striata (DC.) Alef., *Malvaceae*, hatmi, hiro, Yapıcı 84. Çiçekleri öksürüğe karşı, bronşitte, balgam söktürmede kullanılır.

Alliaria petiolata (Bieb) Cavara & Grande, *Brassicaceae*, sarımsak otu, Yapıcı 268. Taze yaprakları sarımsak olarak kullanılır.

Amygdalus communis L., *Rosaceae*, badem, Yapıcı 127. Tohumları; şeker hastalığı tedavisinde ve böbrek rahatsızlıklarında kullanılır.

Anchusa azurea Miller, *Boraginaceae*, sığır dili, gruz, Yapıcı 49. Yaprakları ezilerek yılan sokmasına karşı panzehir olarak kullanılır.

Aristolochia bottae Jaub. & Spach, *Aristolochiaceae*, loğusa otu, goye deve, Yapıcı 136. Şeker hastalığından kaynaklanan ayak yaralarında, şişkinliklerinde tedavi amaçlı kullanılır.

Astragalus microcephalus Willd., *Fabaceae*, geven, Yapıcı 94. Gövdesi yakacak olarak kullanılır.

Bongardia chrysogonum (L.) Spach, *Berberidaceae*, çatlak otu, Yapıcı 135. Yumrusu idrar yolları rahatsızlıklarında ve basura karşı tedavi amaçlı kullanılır.

Cephalaria procera Fisch & Lall, *Dipsacaceae*, gevrek, Yapıcı 102. Gövdesi hayvan yemi olarak kullanılır.

Cichorium pumilium Jacq., *Asteraceae*, hindibağ, Yapıcı 105. Kökü karaciğer rahatsızlıklarında tedavi amaçlı kullanılır.

Fumaria asepalae Boiss., *Papaveraceae*, şahtere otu, Yapıcı 168. Egzama ve vücut kaşıntılarının tedavisinde kullanılır.

Gundelia tournefortii L., *Asteraceae*, kenger, Yapıcı 243. Diş etlerini kuvvetlendirici, iştah açıcı olarak kullanılır.

Heliotropium europaeum L., *Boraginaceae*, siğil otu, Yapıcı 98. Ateş düşürücü ve safra söktürücü olarak kullanılır.

Hypericum retusum Aucher, *Hypericaceae*, koyun kıran, binbirdelik otu, Yapıcı 61. Yaprakları, çiçekleri mide rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılır. İştah açıcı, balgam söktürücü, ateş düşürücü olarak kullanılır.

Lathyrus cicera L., *Fabaceae*, mürdümük, Yapıcı 150. Gövdesi hayvan yemi olarak kullanılır.

Linum pubescens Banks & Sol., *Linaceae*, keten, bezir, Yapıcı 47. Tohumları yara ve yanık tedavisinde, bronşit ve öksürük tedavisinde kullanılır.

Malva neglecta Wallr., *Malvaceae*, ebegümeci, tolik, Yapıcı 258. Yaprakları sebze olarak kullanılır.

Matricaria chamomilla L., *Asteraceae*, papatya, Yapıcı 83. Çiçekleri idrar arttırıcı ve iştah açıcı olarak kullanılır.

Medicago orbicularis (L.) Bart., *Fabaceae*, çevrince, Yapıcı 219. Gövdesi hayvan yemi olarak kullanılır.

Orchis simia Lam., *Orchidaceae*, salep, Yapıcı 54. Yumruları şeker hastalığı tedavisinde kullanılır.

Ornithogalum narbonense L., *Liliaceae*, ak baldır, Yapıcı 237. Yaprakları sebze olarak kullanılır.

Paliurus spina-christi Miller., *Rhamnaceae*, kara çalı, Yapıcı 92. Meyveleri ateş düşürücü olarak kullanılır.

Plantago lanceolata L., *Plantaginaceae*, sinir otu, Yapıcı 260. Yaprakları yara iyileştirici olarak kullanılır.

Phlomis kurdica Rech., *Lamiaceae*, sığır kuyruğu, Yapıcı 109. Çiçekleri astım, nefes darlığı tedavisinde kullanılır.

Rosa canina L., *Rosaceae*, kuşburnu, Yapıcı 212. Meyve ve tohumları soğuk algınlığı tedavisinde kullanılır.

Rubus sanctus Schreb., *Rosaceae*, böğürtlen, Yapıcı 73. Kökleri böbrek taşı tedavisinde kullanılır.

Salvia multicaulis Vahl., *Lamiaceae*, adaçayı, Yapıcı 36. İştah açıcı olarak kullanılır. Solunum ve idrar yolları rahatsızlıkları tedavisinde kullanılır.

Scabiosa argentea L., *Dipsacaceae*, uyuz otu, Yapıcı 100. Kökleri idrar arttırıcı, yara iyileştirici olarak kullanılır.

Sinapis arvensis L., *Brassicaceae*, hardal, Yapıcı 130. Yaprakları baş ağrısı ve romatizmal rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır.

Teucrium polium L., *Lamiaceae*, meyremhort, Yapıcı 99. İştah açıcı, mide ağrılarını dindirici tansiyon düzenleyici olarak kullanılır.

Tragopogon longirostris Bisch ex. Schultz Bip., *Asteraceae*, yemlik, Yapıcı 205. Hayvan yemi olarak kullanılır.

Trifolium nigrescens Viv., *Fabaceae*, üçgül.yonca, Yapıcı 26. Hayvan yemi olarak kullanılır.

Valeriana officinalis L., *Valerianaceae*, kedi otu, Yapıcı 195. Kökleri yatıştırıcı olarak kullanılır.

Xeranthemum annuum L., *Asteraceae*, dağ karanfili, Yapıcı 104. Gövdesi süpürge olarak kullanılır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma alanındaki 34 bitkinin mahalli isimleri ve kullanım alanları tespit edilmiştir. Bunların 23'ü tıbbî, 4'ü gıda, 7'si de diğer (yakacak, hayvan yemi vb.) alanlarda kullanılmaktadır.

Yörede tespit edilen bu bitkilerin, ilçe ve köylerdeki insanlar tarafından yaygın şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yöre halkının ekonomik durumunun yetersiz olması, köylerin şehir merkezinden uzakta olması, zaman zaman ilaçların yan etkilerinin görülmesi gibi etkenler bitkilerin daha sık kullanılmasına yol açmıştır.

Eskiden “kocakarı ilaçları” olarak tasvir edilen bitkisel ilaçlar, bitkilerin içeriklerinin ortaya çıkarılması ile herkes tarafından kabul edilir olmuş ve kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten de etken maddelerine bakıldığı zaman, geçmişte insanların bitkileri doğru alanlarda kullandıkları görülmektedir.

Ancak, halk arasında hekim olarak görülen kişilerin, özellikle aktarların ticari amaçlarla değişik uygulamalara gitmesi, dikkat edilmesi gereken bir konudur. Babadan oğula günümüze dek ulaşan bu bilgilerin doğru kullanılması ve modern tıp gerçeğinin de gözardı edilmemesi gerekmektedir.

Ülkemizin değişik bölgelerinde birçok etnobotanik çalışma (Sayar vd., 1995; Düşen,Sümbül, 1999; Bağcı, 2000; Ertuğ, 2002; Keskin, Alpınar, 2002; Başaran, 2003; Kahraman,Tatlı, 2004; Öztürk, Dinç, 2005; Elçi,Erik, 2006; Türkan vd., 2006) göze çarparken, araştırma alanıyla ilgili çalışmaların yeterli olmadığı görülmüştür. Bu çalışmayla, çeşitli amaçlarla kullanılan bitkilerin sayısının artacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bağcı, Y. (2000). Aladağlar (Yahyalı, Kayseri) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 7,89.
- Başaran, S.(2003). Elmalı Yöresinde Doğal Olarak Yetişen Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri, *Batı Akdeniz Ormanlık Araştırma Müdürlüğü Dergisi*, 5.
- Baytop, T.(1984). *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fak.Yay., İstanbul.
- Davis, P. H. (1965-1985). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol. 1-9, Edinburg.
- Davis, P. H., MILL, R., TAN, K. (1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands (supplement)*, vol. 10, Edinburg.
- Düşen, O., Sümbül, H.(1999). Antalya ve Çevresinde Yayılış Gösteren Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri, *Tabiat ve İnsan Dergisi*, 4, 9-17.
- Elçi,B., Erik, S.(2006). Gündül (Ankara) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri, *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 26, 2, 57-64,
- Ertuğ, F.(29-31 Mayıs 2002). *Bodrum Yöresinde Halk Tıbbında Yararlanılan Bitkiler*, 14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısında sunulmuş bildiri, Eskişehir.
- Kahraman, A., Tatlı, A.(2004). Umurbaba Dağı (Uşak-Eşme) ve Çevresindeki Bazı Bitkilerin Mahalli Adları ve Kullanım Alanları, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 11,2, 147-154.
- Keskin, M., Alpınar, K.(2002). Kışlak (Yayladağı,Hatay) Hakkında Etnobotanik Bir Araştırma, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 9, 91.
- Öztürk, M., Özçelik H.(1991). *Doğu Anadolu’nun Faydalı Bitkileri*, Siirt İlim Vakfı Yay., Ankara.
- Öztürk, M., Dinç, M.(2005). Nizip(Aksaray) Bölgesinin Etnobotanik Özellikleri, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 12,1, 93-102.
- Saya.Ö., Ertekin, A. S., Özen, H. Ç., Hoşgören, H., Toker, Z.(2001). *GAP Yöresindeki Endemik ve Tıbbî Bitkiler*, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- Sayar, A., Güvensen, A., Özdemir ve F., Öztürk, M.(1995). Muğla (Türkiye) İlindeki Bazı Türlerin Etnobotanik Özellikleri, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 2, 1, 151-160.
- Türkan, Ş., Malyer, H., Özyayın, S., Tümen, G.(2006). Ordu İli ve Çevresinde Yetişen Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10, 2, 162-166.
- Yıldırım, Ş.(2004). Etnobotanik ve Türk Etnobotaniği, *Kebikeç*, 17, 175-193.